

משחק מחבואים ילדתי בלשכת הקנצלר

עיון בטורו החמישי של אלתרמן "מקרה לא טהור"

מאת זיוה שמיר

טורו החמישי של אלתרמן – "מקרה לא טהור" – התפרסם בעיתון "דבר" מיום כ"ח באדר א' תש"ג (5.3.1943). העילה לפרסומו הייתה ידיעה שהתפרסמה ב"דבר" מיום 2.3.1943 בדבר ביקורו של שר החוץ יואכים פון ריבנטרופ ברומא – ביקור שבו הובעה השאלה "איה היטלר?". זה כשלושה חודשים, מאז דצמבר 1942, נעלם היטלר לגמרי מעיני הציבור.!

על בסיס ידיעה זו בנה אלתרמן כעין משחק "מחבואים" ילדתי, הנערך בוילהלמשטראסה (משכנה של לשכת הקנצלר), שבו משתתפת "צמרת" ההנהגה הנאצית: גֶפֶלס, גְרִינג, הימלר ודמות נוספת, פיקטיבית (?), של רופא פסיכיאטר בשם "דוקטור פון קונצה". כישוריו המקצועיים של האחרון מאפשרים לו למצוא את התחבולה ("קונץ") שבאמצעותה גרינג מצליח לשכנע את הפירר לצאת מן המחבוא:

מקרה לא טהור

הפִּירֶר נִסְתֵּר. נֶעְלָם וְאֵינְנו.
לא אות, לא גְלוּיָה, לא אֶגְרָת מְמַנּוּ.
זֶה חֲדָשׁ יָמִים
שְׁלֵם וְתָמִים
אֵין קוֹל וְאֵין קֶשֶׁב וְאֵין נְאוּמִים.

וְכָל הָעוֹלָם בְּתִמְיָהָה סִימְפִּטוּמְטִית
שׁוֹאֵל לְפָרְסוֹנָה הַזֹּאת הַסִּימְפִּטִית,
אֵיחֻוּ הָאִישׁ? אֵין שׁוּמְעִים, אֵין רוֹאִים...
כְּלַכְךָ הִתְרַגְּלוּ בּוֹ... פְּשׁוּט לֹא נֶעִים...

ויש לוחשים : עמק סוד פה נרמז,
ולמה נחקרה ואנו רק רמש...
בוילהלמשטרסה יודעים את הסוד...
אך שם מתבררת תמונה שכזאת :

בשטרסה אין נחת, בשטרסה אין שקט,
בשטרסה בוקה ומבוקה מבלקת,
ובבית הממשלת רוזנים וברון
ממש מטפסים על דלתות וארון...

ואיש אף רעהו
נביעו : "איהו?
לצון הוא חומד לו ורוצה חפשהו!...
לרגע מציץ הוא, לשון רק מושיט,
אך עד שתתפס בו נחבא התכשיט!..."

רץ גבלס הקט ותוקע בתקע:
שמע, אדולף, אידן. שרעם נכפה!
והימלר עומד ושנים חורק:
- צא אדולף, בן רגע! מספיק לשחק!...

וגרינג בוכה אל הדוקטור פון קווינצה:
- נמאס לי... תמיד הוא ממציא איזה קונצ'ים!
וקווינצה נושף במקטרת פוף-פוף!
- האם לא נדענו שהוא מטרף?

וגרינג מוסיף וגונח : הבינה.
באים דיפלומטים, בא ציר ארגנטינה...
ופה בארמון – מגדול ועד קט –
ממש פסיכופט על גבי פסיכופט!

אז גבלס אף גרינג לוחש כמבוע:
- אחי השמו, הסדיסט הידוע,
אתה רד-המזג בינינו... קום סב!

נִסָּה לְהַשְׁפִּיעַ עַל אֲדוֹלָף בְּטוֹב!

וְגַרְיֵג לְגַבֵּלֶס עוֹנָה בְּרַב צָנַע:
- טוֹבָה עֲצָתָךְ, קִנְיָבֵל, אֲנִסְנָה.
וְגַבֵּלֶס מְשִׁיב לוֹ בְּנַעַם וְשִׁיר:
- תּוֹדוֹת לְךָ אֵלֶּף, אַחֵי הַנּוֹמְפִיר.

אִז גְּרִיֵג נֶצֶב מְהַדֵּק מְכַנְסָהוּ,
אוֹסֵף אֶת כְּרֶסוֹ וּמְבַלֵּט אֶת חֲזָהוּ
וּפְתַע רוּעַם הוּא לֹא־מֵתִזְלֵא־חֵי:
- צֵא אֲדוֹלָף,
מִהַרָּה וְרוּץ.
פּוֹלִיצִי!

וְאֲדוֹלָף יוֹצֵא... וְהַדּוֹקְטוֹר פּוֹרְקוֹנְצָה
אוֹמֵר: זֶהוּ קוֹנֵץ מְנִי אֶרֶץ הַקּוֹנְצִים!
שָׁנִים עַל שָׁנִים מְנַהֲיָגִים דְּמוֹקְרַטִים
נִשְׂאוּ וְנִתְּנוּ עִמָּכֶם, פְּסִיכּוֹפְטִים:
שָׁנִים עַל שָׁנִים חֲבוּרוֹת לִיטְרַטִים
כְּתִבוּ עֲלֵיכֶם מְחַקְרִים וְטְרַקְטִים:

מִצְאוּ בְּכֶם טַעַם הִיסְטוֹרִי וְסִטִּיכִי,
עֲנֵנוּ פִּילוֹסוֹפּוֹלִיטִיקוֹפְסִיכִי,
בְּעוֹד אֲשֶׁר זֶה הָעֲנָנוּ, בְּלִי אִמְבִּיצָה,
הֲצַרְיָךְ לֹא פּוֹלִיטִיקָה
אֶלָּא פּוֹלִיצָה!

לְכֹן אֲנִכִי כְּרוֹפֵא פְּסִיכִיאָטֵר,
בוֹחֵר לִי לְלַכֵּת מְזָה הַתִּיאָטֵר,
כִּי יֵשׁ תּוֹפְעוֹת שְׂמֵתֵר וְסִלוּחַ
לְחַקוֹר בְּנוֹ רִב־חַקֵּר בְּדַרְךְ הַרוּחַ
בְּתַנְאֵי רַק אֶחָד (נְגִידוֹ בְּקַצָּרָה):
בְּתַנְאֵי שְׂמֵקֵדֶם קוֹרְאִים מְשִׁטְרָה!

לפנינו מעשייה מחורזת על ילדים, המזכירה בנימת הכתיבה ובפואנטה הכלולה בסופה את המעשיות המחורזות ההומוריסטיות לילדים שנכתבו אז ביידיש (כגון המעשיות המחורזות של קדיה מולודובסקה, שמתוכן בחר אלטרמן ב-1945 לתרגם את המעשייה "גלגוליו של מעיל" משנת 1931). גם אלטרמן בעצמו פרסם ב-1933 במוסף לילדים של עיתון "דבר" מעשייה מחורזת ארוכה בשם "נס גדול היה פה" (שמה הוחלף ל"זה היה בחנוכה"), שבה עסק – תחת המסווה של הצגת ילדים נאיבית – בפוליטיקה המקוטבת של בני ה"יישוב" בארץ-ישראל המנדטורית.³

בפתח השיר מיתמם האני-המספר בכעין תחבולת הזרה אירונית ומשמיע מפי המספר, המזדהה כביכול עם התרחישים המתרחשים ב"חצרו" של היטלר, את החשש לצאת ולחפש את מקום מחבואו של הקנצלר. אנשים רגילים כמוני אינם יכולים לדרוש במופלא, אומר המספר, שהרי אינני אלא תולעת נרפסת או רמש עלוב, שאינו מסוגל להבין את מלוא "גדולתו" של המנהיג ולהתמודד אתה ("וְלָמָּה נְחַקְרָה וְאָנוּ רַק רָמֵשׁ...").

נרמז כאן בין השיטין שאין "מכנה משותף" בין הגישה הישנה – האנתרופוצנטרית – אשר מאז הרנסנס ועד למאה העשרים הציגה את האדם כנזר הבריאה, לבין גישתם החדשה והמודרנית של המשטרים הטוטליטריים, שהביאו לאפסות האדם. המאה העשרים, נרמז כאן, הפכה את האדם לרמש הנרמס תחת מגפי קלגסים, לבורך הנשחק בין גלגלי המהפכה או לצד "פס הייצור" (Assembly line) של המפעל התעשייתי המודרני (כמתואר בסרטו של צ'רלי צ'פלין "זמנים מודרניים").

בשיר על משחקם של היטלר וחבריו, שאותו בנה אלטרמן במתכונת שירי ילדים גרמניים המתלווים למשחק המחבואים – "versteck spiel" – הקוראים לילד המתחבא להתגלות ולצאת מן המחבוא. כאן קוראים גבלס והימלר בכעס להיטלר שמצליח להתחבא מהם: "שְׂמֵע, אָדוֹלְף, אֵיִךְ. שְׂרַעַם יִכָּכָה! [...] צֵא אָדוֹלְף, בְּן רָגַע! מִסְפִּיק לְשַׁחַק!...", וגרינג בוכה באוזני הרופא-הפסיכיאטר המשקיף על המשחק: "נִמְאָס לִי... תְּמִיד הוּא מְמַצֵּא אֵיזָה קוֹנְצִים!".

הסגנון הוא סגנונם של ילדי-גן קפריזיים; ילדים ששליטתם העצמית נמוכה ושאינם מסוגלים לדחות סיפוקים. על כן תחבולותיו של חברם היטלר, שמצא לעצמו מקום מחבוא שהם אינם מסוגלים לאתרו, מוציאות אותם מדעתם והם מבקשים "לשבור את הכלים". הסגנון הילדותי שלהם עולה גם מן האיוס שהם משמיעים (שעוד מעט יגיעו שוטרי ה"פוליציי") מזכיר את האיוס הילדותי שהיה מקובל בזמן כתיבת השיר ("תכף יבוא שוטר!").

והנה, מתברר שלמרבה האירוניה בלקסיקון של משחק הילדים שמוצג לפנינו זרויים ביטויי יידיש בגלגולם העברי. את היטלר מכנה המספר בכינוי "תִּקְשֵׁיט!" כינוי שהוא הֶבראיזם ביידיש. לפי מילון אבניאון, "תִּקְשֵׁיט" (במלעיל) הוא כינוי עממי לילד שוֹכֵב וסורר (וגם לטיפוס הולל, פוחז ורמאי), וכאן דווקא להיטלר – משמידן של קהילות ישראל – מעניק כאן המחבר את הכינוי היידישאי הזה המזוהה עם עולמם של יהודי הגולה, שנואי נפשו. גם המילה "קונץ" (בהוראת מעשה קָסם, לְהטוֹט; תחבולה, מעשה עֲרֵמָה) היא גרסתה העממית בלשון יידיש של המילה הגרמנית kunst. המילה = Polizei = פּאָליציי ("משטרה") משותפת לגרמנית וליידיש.

אפילו הקללה שמשמיע גֶבֶלס באוזני היטלר ("שְׁרַעַם יִכְפֶּה!"), הנשמעת כאילו נחצבה ממקור ישראלי, אינה מצויה באתר מאגרים של האקדמיה ללשון העברית. קללה זו, שאלתרמן השתמש בה פעמים אחדות גם בפזמון "זה דודי מדוד", המשולב בתרגומו למחזהו של סמי גרונימן "שלמה המלך ושלמי הסנדלר",⁴ היא בעצם קללה המתורגמת מלשון יידיש. משמע, דווקא בשיר שגיבוריו הם נאצים חסרי לב ומצפון, שהרגו את יהודי אירופה כאילו היו רמשים, שֶׁרָבַב אלתרמן פֶּה ושם מילה, או צירוף מילים, מאוצר הקללות שבלשון יידיש (כדוגמת "תִּקְשֵׁיט" או "שְׁרַעַם יִכְפֶּה!"). אלה עומדים בניגוד אוקסימורוני ודיסוננטי לתמונתם ולסגנונם של הקצינים הנאצים השומרים על נימוס מופתי והמופקדים על שמירת "טוהר הגזע".

יתר על כן, בסגנונם של מפקדים אלה מתגלה תערובת אוקסימורונית צורמת לא רק של סגנון אירופי מצוחצח ושל יידיש עממית שמתחתית הסולם החברתי. מתגלה בו גם תערובת של נימוס מופגן ושל קללות חסרות רסן. מן הצד האחד הם אומרים זה לזה "אלף תודות", כמקובל בדיבור הגרמני המרבה ב-Bitteschön וב-dankeschön. מן הצד השני הם משתמשים בכינויים איומים ונוראים, חסרי כל סובלימציה, סינון ועידון. מבלי לחפש דרכי עקיפין הם מכנים איש את רעהו בסגנון ישיר, חסר כל טֶאָקט, בכינויים כגון "סדיסט", "קניבל" או "נמפיר". כך רומז אלתרמן שמאחורי הלבוש המצוחצח והנימוס המופלג של קציני האס.אס מסתתר הקרדום הרצחני של הפרא הקדמון, איש השבט הקניבלי, צְמֵא-הדָם.

שירים ידועים כדוגמת "כיפה אדומה" ו"אל הפילים", משיריו המרכזיים של הקובץ "כוכבים בחוץ" (1938), שנכתבו ופורסמו ערב מלחמת העולם השנייה, מזדהים רק לכאורה עם הרעיון האֶטְוויסטי של "דם ואדמה" (Blut und Boden) מן האיִדְאוֹלוֹגְיָה הלאומנית של הגרמנים. רק לכאורה הם משבחים את הרעיון הרומנטי המעלה על נס את "הפרא האציל", איש הטבע והיערות. משירים אלה ניכר

דווקא הפחד הגדול מפני אותם שבטים טבטונים פראיים, שמתעוררים מרבצם ומאיימים על העולם ועל האנושות כולה.

על כן אלתרמן סופק כאן כפיים ומאשים את הפוליטיקאים בטעויות שנעשו ברוב תמימותם, או ברוב טיפשותם. הם לא היו צריכים לדון עם הנאצים על עתיד המאבק כאילו מדובר בדיון עם בני-אדם נורמטיביים שאפשר לשוחח אתם ולהגיע אתם להסכמים ג'נטלמניים שיחתמו ויכובדו. מאחר ששיר זה נכתב בעקבות ביקורו של פון ריבנטרופ ברומא, רמז כאן אלתרמן, מן הסתם, גם להסכם אי-התוקפנות שחתמו ריבנטרופ ומולוטוב ב-1939 (הסכם שהופר על-ידי הנאצים כשבוע לאחר שנחתם).

את המתכון לטיפול בנאצים היה צריך להפעיל מיד עם הפרת הסכם אי-התוקפנות שחתמו ריבנטרופ ומולוטוב מבלי לכתוב עליהם "מְחַקְרִים וְטְרַקְטָטִים" ולנסות לפרש את התנהגותם כ"עֲנִין פִּילוֹסוֹפוֹ-פּוֹלִיטִיקוֹ-פְּסִיכִי". מדינאים נאיבים ופייסנים כמו נוויל צ'מברליין, רומז השיר, גרמו לארצם ולעולם כולו נזק בלתי הפיך בעת שניהלו עם הנאצים משא ומתן מדיני. השיטה היחידה שבה צריך היה לטפל בנאצים הייתה "לקרוא למשטרה" מבעוד מועד, כלומר: לכלוא את השד בבקבוק, או בבית-הכלא, ולא לתת לו לצאת משם. בסיום שירו העמיד כאן אלתרמן חוק טבע הקובע, שעניין כזה "הֶצְרִיךְ לֹא פּוֹלִיטִיקָה / אֶלָּא פּוֹלִיצְיָה!".⁵ את המפלצת הנאצית צריך היה העולם הנאור למגר ולהכניע בעודה באֶבָּה, בטרם נתאפשר לה לגדול ולצבור נפח ומשמעות.

המילים "אֵיִהוּ?" ו"אֵיִךְ" המשולבות בבתים 5 – 6 מזכירות "משחק המחבואים" הקמאי והידוע המתואר בפתח החומש: "וַיִּתְחַבֵּא הָאָדָם וְאִשְׁתּוֹ מִפְּנֵי ה' אֱלֹהִים בְּתוֹךְ עֵץ הָגֶן. וַיִּקְרָא ה' אֱלֹהִים אֶל-הָאָדָם וַיֹּאמֶר לוֹ אַיֶּכָּה. וַיֹּאמֶר אֶת-קִלְדָּ שְׁמַעְתִּי בְּגֹן וְאִירָא כִּי-עִירָם אָנֹכִי וְאֶחְבֵּא" (בראשית ג, ח-ט). ממילות השאלה האלה ("אֵיִהוּ?" ו"אֵיִךְ") מתרמזת גם שאלת האל לקין: "אֵי הֶבֶל אַחִיךָ" (בראשית ד, ט) המאזכרות את סיפורו של הרוצח הראשון עלי אדמות – בן האדם הראשון שנטל את חייו של הזולת מבלי לחוש אֶמְפַּתִּיה כלפי הנרצח (אף-על-פי שהנרצח היה אחיו). כך רמז אלתרמן שהדיהומניזציה האופיינית למאה העשרים – מאה שוויתרה על עקרונות המוסר לשם צבירת ממון וכוח – היא בעצם גלגול מודרני של תופעות קמאיות ששררו בעולמנו למן קדמת דנא. היא גלגול של תופעות שנפוצו בעולם הרבה לפני שנתקבעו בו כללי הצדק, הדין והמוסר.

הערות:

1. ראו "הטור השביעי" (1943 – 1945), שירי העת והעיתון: כרך ראשון, עריכה וביאורים:

דבורה גילולה, תל-אביב 2009, עמ' 268.

2. ייתכן שבתיאור ההיעלמות מן "הארמון" (בבית השמיני בשירו של אלתרמן) והמבוכה הנגרמת לדיפלומטים ולצירים שבאו מרחוק מתרמזת היעלמותה של וּשְׁתִי ממשתה אחשוורוש, שאליו הוזמנו גם "שְׂרֵי הַמְּדִינֹת" (אסתר א, ג). הרלוונטיות של מגילת אסתר נובעת מן העובדה שמגילה המתארת את הנעשה בפרס הקדומה מסופר לראשונה על הכרזת תכנית להשמדת עם (והכוונה, כמובן לעם ישראל שהיה "מְפָזֵר וּמְפָרֵד בֵּין הָעַמִּים" (שם ג, ח)).
3. ראו על מעשייה מחורזת זו, שנבנתה במתכונת של מערכון לילדי הגן והכיתות הנמוכות, בספרי תבת הזמרה חוזרת: על שירי הילדים של נתן אלתרמן, תל-אביב 2005, עמ' 44 – 70.
4. וראה בשירו של אלתרמן ללחנו של סשה ארגוב: "יָכָה הָרַעַם מְשֻׁמִּים / אֶת בְּעָלֵי שְׁלָמִי אֶמֶן! [...] / זֶה לֹא סוֹד! יָכָהוּ רַעַם!".
5. אלתרמן מתעלם כאן כביכול מן העובדה שגם המילה "פוליטיקה" וגם המילה "פוליציה" נגזרו מאותו שורש יווני שהעניק לעיר (פוליס) את שמה. תפקיד הפוליטיקה הוא להטיל סדר ומשמעת בדרך מנומסת, ואילו ה"פוליצי" (משטרה) מטילה את הסדר והמשמעת בכוח ובכפייה. נזכיר עוד בהקשר זה כי המילה "מדינה" (مَدِينَة שפירושה בערבית "עיר") מקורה ב"דין", כלומר בחוק ומשפט. תושבי ה"פוליס" היווני וה"מדינה" הערבית התחייבו לשמור על חוקים, לשלם מסים ולשמור על יחסים תקינים בין אדם לחברו. הנהגת הפוליס התחייבה להגן אל האזרחים מפני אלימות, להקים שוק לשיווק התוצרת החקלאית, לדאוג לניקיון ולתברואה, לנהל טקסי חג, לגשר על סכסוכים בין הבריות, ועוד.